

„Droschak“

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

Adresse:
 REDACTION DU JOURNAL
 „Droschak“
 GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՄԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Ա Ն Վ Ե Ր Զ Դ Ա Ս Ե Ր . . .

Մենք ստացանք Ալեքսանդրիայից, դեկտեմբերի²³/₅-ից, մի շատ կարճ, բայց և շատ նշանակալից հեռագիր, որ հաղորդեցինք նաև արտասահմանեան լրագրիչներին:

„Ստացւած տեղեկութիւնների համեմատ՝ սարսափը տիրում է Այնթափում (Կիլիկիա), Թիւրքերը ջարդ են պատրաստուած ենիս փաշան զինում է Քիլիսի միւսիւրժան ազգաբնակութիւնը: Հայերի կայութիւնը յուսահատական է. անմիջական օգնութեան կարիքն անյետաձգելի“:

Ուէ՛ մեկնութիւն անտեղի է և միանգամայն աւելորդ. այս հեռագրի ամէն մի բառն իսկ՝ մի վերին աստիճանի ցաւոտ պատկեր է արդէն ծանօթ, յայտնի իրականութեան: Թիւրք կառավարութիւնն իր փաշաների, իր ստորադրեալների ձեռքով ջարդ է պատրաստում կամ աւելի ձիշո՞ նա շարունակում է արդէն տարիներ առաջ սկսածը: Սա ոչ տարօրինակ է և ոչ անսպասելի. ուրիշ կերպ չի էլ կարող լինել. քանի իրերի կացութիւնը կը մնայ նոյնը: Բայց այս չէ՛ բոլորը: Չարագուշակ այդ հեռագիրը միանգամայն համապատասխանում է ուրիշ ոչ պակաս տաճնապալից լուրերին, որոնք միաժամանակ հասնում են Հայաստանի զանազան անկիւններից:

„Դրօշակի“ նախընթաց համարում մենք յիշատակել ենք արդէն Ա Ր ա բ կ ի Ր ի, Բ ի Թ լ ի ս ի և Ց ի գ Ր ա Ր ա ն ա կ ե Ր տ ի շ ը ջ ա ն ն եր ու մ Թ իւ Ր ը ղ ի ն ու ը ն եր ի ձեռքով կամ նրանց աչքի առաջ կատարւած թալանների, սպանութիւնների և կոտորածների մասին:

Մեր ստացած ուրիշ տեղեկութիւններից երևում է, որ դրութիւնը ահաբեկ է նաև Երզնկայի ու Վանի շրջաններում, ուր ամենապայքանի հայրածանքներ ու սպանութիւններն օրէօր ստանում են աւելի և աւելի յայն ծաւալ:

Pro Armenia Ֆրանսիական լրագրի ստացած նախամակններից երևում է, որ սարսափն իշխում է Դ ի ա Ր բ է ք ի Ր ի և Ա դ ա ն ա յ ի շ ը ջ ա ն ն եր ու մ, ուր տիրում է անիշխանութիւն և ուր կառավարչական պաշտօնեաներ, թիւրքեր, քիւրդեր՝ խօսք մէկ արած՝ կողոպտում և կոտորում են հայերին օրը ցերեկով:

Դեկտեմբերի 27-ին Պոլսից հեռագրում են եւրօպական թերթերին, թէ Մ ու շ ի շ ը ջ ա կ այ ը ու մ քիւրդերը կոտորել են 52 հայ Եւլն, Լէն. . .

Չենք շարունակում միառմի թւել բօթաբեր լուրերի ամբողջ շարքը, որոնք իրար հետ կապւելով՝ կազմում

են մի զարհուրելի ամբողջութիւն, մի սև պատկեր, որից կաթիլ-կաթիլ ընկնում է արիւն ու արցունք: Եւ ինչո՞ւ յիշել բոլորը. միթէ այսքանը բաւական չէ՞ բարձրացնելու քօղը չտեսնած ոճիրների այն զարհուրելի բեմի վրայից, որի անունն է Հայաստան. միթէ այս յիշատակւած դէպքերը, ի՞նչ ենք ասում, նոյնիսկ սրանցից մէկը՝ բաւական չէ՞ ցոյց տալու համար, որ տարիներ առաջ մի ընդարձակ սիստէմով կազմակերպւած ջարդի հրեշաւոր ծրագիրը անողը հաստատամտութեամբ, մի յանդուգն աներեսութեամբ առաջ է տանում թիւրք կառավարութիւնը անվախ, համարձակ, անպատիժ:

Եւ այսպէս դժբախտ երկրի մի ծայրից մինչև միւս ծայրը իշխում է թալան ու կոտորած, բռնաբարութիւն ու աւերած, արիւն ու բոց, սով ու տանջանք: Մինչև ե՞րբ. . . Մինչև վերջին հայր:

Ինչու՞:

Գուցէ հայերն իրենց „անխոհեմ“ ցոյցերով գրգռել են թիւրքերին: — Ոչ:

Գուցէ ապստամբութեան ընդհանուր նշաններ են ցոյց տւել: — Ոչ:

Գուցէ հայ յեղափոխականներն են յայտնել և „իրանց պատճառով“ կոտորում են խաղաղ բնակիչներին: Դարձեալ ո՞չ:

Բոլոր տեղեկութիւնները միակերպ այն են հաստատում, որ հայերը խաղաղ են. իսկ թիւրք կառավարութիւնը. . . նա կոտորում է ինչպէս միշտ:

Ապա ո՞ւր փնտրել այս հանելուկի լուծումը. ո՞ւմից հարցնել թէ բարբարոս, արիւնարբու տաճիկ կառավարութիւնն ի՞նչ է փնտրում խաղաղ, վաստակաւոր հայի անմեղ արեան մէջ, ինչո՞ւ է նա ընջում մի դարաւոր, կուլտուրական ժողովուրդ:

Այդ հարցի պատասխանը մեզ բերում են երկու ուրիշ լուրեր, որոնք լրացնում են դժոխային պատկերի ամբողջութիւնը.

„Սուլթանի հրաւերով եւ ուժօտական կառավարութեան հաճութեամբ Հայաստանն են գաղթում 7,000 մահմէդականներ“:

Յետոյ.

„Բօսնիայից եւ Բիււնէլիայից հառան Պօլիս 895 մահմէդական ընտանիքներ Փոքր Ասիայում հաստատուելու համար: Արանց նետուում են ուրիշ աւելի մեծ գաղթական խմբեր“, — աւելացնում են Պօլսի տանկական թերթերը մի չարամիտ խորհրդաւորութեամբ:

Խնդիրը պարզ է: Հանելուկը լուծուում է: Հայերին կոտորում են գաղթական թիւրքերին և չէրքէղներին ազատ տեղ բանարու համար. թալանում են ու աւերում, որպէսզի հայը յոգնած ու արիւնքաբամ անիծելով թողնի վերջապէս իր դարաւոր հայրենիքը այն հակակուլտուրական տարրերին, որոնք՝ Կարապի Գազանի հրաւերով և նրա դիւակաւն ծրագիրների համաձայն՝ ամենայն կողմից քաղցած գայլերի պէս խուճախուճութեամբ վազում են վաստակաւոր հայ ժողովրդի ձիգ ու քրտինքով մշակած երկիրը ժառանգելու, գնում են նրա արդար աշխատանքի արդիւնքը խլելու: Կոտորում են, որովհետև հաշտութիւնն անհնարին է այնտեղ, ուր երկու կողմերից մէկը իբր հաշտութեան պայման դնում է միւսի գոյքը, ստացածքը, պատիւը և վերջապէս կեանքը: Կոտորում են, որովհետև դժբախտ ժողովրդի երկչոտ, ստրկահոգի «խնամակալները» դեռ չեն դադարում նրան կորստաբեր հանգստեան քարոզներ կարգաւ ծով-ցաւերի մէջ օրօրներ երգել — և կը կոտորեն, քանի որ մեր փրկութիւնը կը շարունակենք փնտրել մահաբեր անշարժութեան կամ թշնամու, դահիճի գթութեանն ապաւինելու, նրա արիւնոտ ձեռները լիզելու մէջ:

Մէկը միւսից աւելի սև, մէկը միւսից աւելի յուզեչ այս դէպքերի առաջ մենք չգիտենք այժմ, ո՞ւմ վրայ թափել մեր զայրոյթի կուտակած թոյնը, ո՞ւմ ուղղել մեր ուռած կրծքերից դուրս թուշող ատելութեան աղաղակը, — մեր դահիճներին, մեր ցեղի գոյութիւնը ժխտող մի հրեշաւոր պետութեան, որ իր օրհասական ցնցումներին մէջ վերջին աւերումներն է դործում, այդ դահիճների չարագործութիւններին իր անտարբերութեամբ մասնակցող եւրոպական դիպլոմատիային, թէ՛ խողխող ժողովրդի այն տմարդի «բարեկամներին», որոնք այնքան բարբարոսութիւնների առաջ իրար վրայ կուտակող այդ ոճիրների հանդէպ՝ դեռ շարունակում են պնդել թէ՛ հայերի կողմից «հանգստութիւն», «խաղաղութիւն», «համբերութիւն» է միակ ելքը այս սոսկալի կացութեան:

Ո՞վ չ'ասաց և ո՞վ չի կրկնում դեռ՝

«Հայ յեղափոխականներն են պատրաստում ջարդերը իրենց անխոհեմութեամբ. հայ յեղափոխականներն են վրդովում ժողովրդի հանգիստը, հայ յեղափոխականներն են... բոլոր պատճառների պատճառը»:

Եւ ջարդերի հեղինակ սուլթանական կառավարութիւնը, և նրա մեղսակից պաշտօնական, սնանկ եւրոպան, և նրանք՝ որոնց հայ անունը ամօթով է ծածկում մի իսկական հայի ձակատ, և նրանք, որոնք ամբողջ ազգը իրենց անձնական դիրքին կը վաճառեն, և նրանք, որոնք իրենց միլիոններով մի հատ որբի արցունք չեն սրբել և նրանք, որոնք աշխարհի ամէն ծայրերում ցան ու ցրել՝ մութ, անպատիւ գոյութիւն յանձն առած՝ չունեն այլևս ո՛չ խիղճ, ո՛չ պատւի զգացմունք, — բո-

լորը, բ ո լ ո Ր ը կրկնեցին և կրկնում են տափակ միջակութիւնների արձակած աղաղակը՝ «յեղափոխութիւնն է ազգի տունը քանդում. առանց յեղափոխութեան խաղաղութիւնը կ'իշխի հայաստանում»:

Արդ՝ ի՞նչ ասենք այդ բ ո լ ո Ր ի ն ներկայ հրեշաւոր իրողութիւնների դիմաց...

Բայց միամիտ չլինենք: Մի կողմ թողնենք Մեծ Մարդասպանին, որ դիտէ՝ ինչ է անում ու ինչ պիտի անի. թողնենք և դիպլոմատ աւազակներին, որոնց լեզուն գիտէ ամէն նրբութիւններ՝ երբ պէտք է ստել, և միշտ կակաղում է՝ երբ պէտք է ճշմարտութիւնը խոստովանել, ու դառնանք մեր տնասուն «քաղաքագէտներին»:

«Հանգստութեան» և «ղինթափի» թշուառական ասպետներ. ո՞ր են հապա ձեր մեղադրած «յեղափոխական իւրտումները, ցոյցերը» և յի: Արիւնոտ և և հառաչանքով լցած վայրերում յեղափոխականներ չեն երևացել ժողովուրդը զէնքի չի դիմել, դիմադրութեան նշան ցոյց չի տել, ապստամբութիւն չկայ, ցոյց չկայ, բողոք չկայ, — ինչո՞ւ են ջարդում, ինչո՞ւ են թալանում, ինչո՞ւ են բռնաբարում: Խուլ էք, թէ՛ կոյր, ապուշ թէ՛ թշնամի հայ ժողովրդին: Յեղափոխական շարժում չկայ առայժմ: Ասացէք, խաղաղ է վաստակաւոր հայ գիւղացին. նրա եղը չէ՛ն խլում, նրա տունը չէ՛ն հրդեհում, նրան չէ՛ն մորթում, թողնում են, որ նա իր արդար վաստակով ապրի, կեանք ու արեւ տեսնի: Խաղաղ է հայ արհեստաւորը, որ իր արհեստանոցն ու իր քրտինքն է ձանաչում, որ աշխատել և միայն աշխատել է. ուզում: Ասացէք, ինչպէս է հայ կնոջ ու աղջկայ պատիւը, կեանքը. համարձակում է նա փողոց իջնել օրը թէկուզ մի անգամ՝ աղբից ջուր վերցնելու: Ասացէք, այլևս չեն կոտորում մեզ...

Թո՛ղ ներկայ փաստերը խօսեն. թո՛ղ մէկը միւսից աւելի մռայլ, մէկը միւսից աւելի տխուր լուրերը պատմեն, թէ ի՞նչ կը նշանակէ խաղաղութիւն, կարգ, հանգրստութիւն. քարոզել այժմեան Թիւրքիայում, ի՞նչ կը կը նշանակէ համբերութիւն. քարոզել մի ժողովրդին, որին ողջ-ողջ քերթում են, որի ոսկորները փշուրում են անողորմ հարւածների տակ, որի արիւնը ամբողջ գետերով ծծում է դարաւոր վամպիրը:

Տարիների այս գառն փորձերից յետոյ, որոնք, աւաղ այնպէս դժարացնում են հայ ժողովրդի փրկութեան գործը, որոնք աւելի և աւելի քամում են մի անգամ բացած վէրքի արեան վերջին կաթիլները, արդեօք դեռ էլի պարզ չէ՞, թէ ո՞ր է մեր վատաբախտ ժողովրդի փրկութիւնը, ո՞ր է վախճանը. նրա անհուն զոհերի:

Քնաբեր օրօրները, «խոհեմութեան» քարոզները, «հանգստութեան» խորհուրդները չեն ազատում հայ ժողովուրդը կոտորածներից: Շարունակե՛նք մեր պատմական դաւաճանութիւնը...

Թ Ղ Թ Ա Ա Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Ն Ա Մ Ա Կ Բ Ե Յ Ր Ա Ի Թ Ե Ն

20 դեկտեմբեր

Օսմանեան «Մախսուսէի» շոգենաւը այսօր հոս հասցուց ժողով 50 չէրքէզ ընտանիքներ, որոնք արտաքսուած են ուսուց երկրէն. գուցէ այս էր իսկական պատճառը, որ հոս սիրալիբ ընդունելութիւն գտան օսմանցիներու կողմէն: Ասոնք ամէնն ալ սպառազինեալ են, 80 տարեկան ալեւորից մինչև 12 տարեկան պատանին, և իրենց վրայ կը կրեն դանակ, վեցհարածեան և հրացան, իսկ կուրծքերնին ամբողջապէս կը շողշողայ փամբուշտներու ցոլքին տակ: Ուրախ են և գոհունակ չէրքէզները: Ոգևորած՝ երկար և հանգիստ օրեր կը մաղթեն փատիշահին... Աչքերնին կ'արտայատեն մարդակերու: Թեան վայրենի ըզմանքի անհամբեր տենջը: Վայսերական հրամանաւ ասոնք պիտի զետեղին Լիբանանի արևելեան լեռնոտ կողմերը: Քրիստոնեայ տարրը կը զգայ իր դժբախտ օրը: Վարձես եղածներն քիչ խժգուժ լինէին, և ահա ասոնց թիւը կը բարգւառ: Ամէն ամիս այդչափ ընտանիքներ ալ պիտի գան եղեր և պիտի վայելեն կայսերական հոգածութիւն...

Հայ ճամբորդներուն արգելած է Բէյրութ իջնելն հաց կամ բերքեր գնելու: Ամենաթեթեւ յանցանքով բանտարկուող մի հայ շատ մեծ զոհողութիւններով կրնայ օձիքը ազատել. իսկ թիւրք արիւնարբուն ազատ օգի կը խմէ փատիշահին կենացը — ոչքեաշայով:

Չէրքէզներէն ժողով 100 ընտանիք ալ Մերսին ելած են և Ատանայի քովերը հող ու տեղ պիտի յատկացւի ասոնց:

Ատանայի, Մերսինի և շրջակայ հայ գիւղօրէից մէջ մեծ սարսափ կը տիրէ...

Հայրենիքէն եկած լուրերն վշտալի են. Քիլիս, Այնթապ, Հալեպ նորանոր բանտարկութիւններ սկսած են, թշուառութեան աստուածուհին սուգօտ թևեր է բացած մեր հայրենիքի երկնքի վրայ...

Ն Ա Մ Ա Կ Մ Ա Ի Թ Ե Ն

1 դեկտեմբեր

Մօտ երկու ամիս առաջ Մշոյ դաշտին Խներ անուն գիւղի մօտերը՝ ընդմէջ յայտնի Մուսաբէկի մարդոց և Նոքեցոց ու Տափակցոց՝ կռիւ մը տեղի ունեցած է: Անոնց ցեղային հակառակութիւնը վաղուցայ բան է, թէև ժամանակէ մը իվեր հաշտուած կերևնային: Այժմ թըշնամութիւնը կրկին վերսկսած լինելով՝ Մուսա-բէկի մարդիկը այս կռիւն մէջ խոշոր կորուստներ ունեցած են. ութը բէկեր և բէկերու տղաքներ սպանուած են: Ուստի կը թւի թէ այլևս հաշտութիւնը անկարելի պիտի ըլլայ: Կը կարծուի, որ այս հակառակութեանց և կռիւն մէջ կառավարութեան մատը կայ, որ կը ջանայ Մուսա-բէկի ցեղը տկարացնել, որովհետև ասոնք հան-

րածանօթ և թըքատեաց Պետերիան-բէկի կողմնակից են և անոր ցեղին կը պատկանին:

Աս կռիւն մէջ մեռածներու անունները սպագէս կը թւեն.

Նոքեցոց և Տափակցոց կողմէն, որոնց գլխաւորները կանաւանին Եուսուֆ Սօլայի որդին և Պլատ Սօլան, միայն մէկ հատ հասարակ քիւրք մեռած է: Իսկ Մուսա բէկի կողմէն հետևեալները.

- Սուլէյման բէկի եղբայրը՝ Հաճի բէկ:
- Մէհմէդ բէկի որդին՝ Սուաի բէկ (Միրզա բէկի եղբայրը):
- Եուսուֆի որդին՝ Իպրահիմ բէկ:
- Տէյրիշ բէկի որդին՝ Մահմուդ բէկ:
- Բայա բէկի որդին՝ Հուսէյին բէկ:
- Խուրշուտ բէկի որդին՝ Մէհմէդ բէկ:
- Մուսա բէկի որդին՝ Ալի բէկ, որ սակայն կը կա-կածուի թէ փախած է և ոչ թէ սպանուած:
- Ուրիշ մէկի անունը չկրցի իմանալ:
- Աս գլխաւորներու հետ սպանուած են նաև 18-ը հասարակ քիւրքեր:

Ն Ա Մ Ա Կ Ե Ր Ա Ն Ա Կ Ե Ն

29 նոյեմբեր

Երզնկայի հայ գիւղացոց վճահը շատ դառն է և անտանելի:

Տաճիկ բարբարոս կառավարութիւնը՝ միացած քիւրդերու հետ՝ ամէն տեսակ հալածանքներ անխնայ կը թափէ հայ գիւղացոց գլխուն: Բան մըն ալ չէ մնացած խեղճերուն քով. ամէնքն ալ պատառ մը հացի կարօտը կը քաշեն: Թիւրքերը կը ծիծաղին իրենց զօհերու վրայ և կ'ըսեն. «Օխ օլտուն, կեանքուրար. հազ դինի դապուլ իտինիզ, քի սիզէ փարա, բուպա մէ էրմէք վերէլիմ» (տեղն ըլլայ, անհաւատներ. ճշմարիտ կրօնը ընդունեցէք, որ ձեզ գրամ, ղգեստ և հաց տանք):

Տեցուոյ ազգային առաջնորդաբանը կ'օգնէր խեղճերին. բայց այժմ, ձմեռուս եղանակին, շատ քիչ պիտի բուեն իր ձեռքի տակ եղած միջոցները: Չմիայն այս պահուն, եթէ ընտելուն ալ չգլթայ, շատերն պիտի մեռնին մեղիութեան և անօթութեան պատճառաւ...

Թուսական հրկայտոսը կողպուած միջոցին Երզնկա եկած էր: Այդ միջոցին 18 տարեկան հայ պատանի մը՝ այգիին վերադարձի ատեն՝ թիւրքերը կը սպաննեն: Պատանիի մարմինը հրկայտոսին քոյց կուտան. նա կը պատասխանէ թէ «ինձի կողպատոցները ձեզի անշուշտ կը սպաննեն. ատոր ամենին կատկած չկայ»:

Հայերու աղէտներէ օգուտելով՝ ուսու փօփերու խումբ մը պտոյտի ելած էր Պարսոյ գիւղերուն մէջ: Երզնկացիք, զայս լսելով, պատրաստուել են մի պատգամաւորութիւն ղընէլ և օրթօտօքսութիւն ընդունելու փափաք յայտնելով, խնդրել, որ իրենց գիւղերն ալ այցելեն: Քանի մը հայեր, զայս լսելով, հարկ եղածն ի գործ դրած են և արգելք եղած են սպագէս միտասակար քայլ մը ընելուն:

Կ Ո Ւ Վ Ա Մ Ա Ն Ա Ր Գ Մ Ե Ն Ե Ս Ե Ր Դ Ի Ն Ե Թ Ե Դ

ՏԱՄՆՁՈՐՄԵՆՈՐԴ ԵՆՄՈՒՄ

Պետերբուրգ, 4 նոյեմբեր

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ չկայ — հարցնում էք Աովկասից հիւսիսի մայրաքաղաքը եկողին:

— Է՛հ, էլ ինչ պիտի լինի. թեմական դպրոցներն էին մնացել հիմի էլ նրանց. ե ա խ ի ց ն են բռնել: — Ահա սովորական, առօրեայ, յուսահատական պատասխանը: Թեմական դպրոցներ...

Այն օրից, երբ Եանօվսկիյ և Ընկ. կարողացան ամենամանողորմ միջոցներով փակել տալ հայոց ծխական դպրոցները, թեով հարկւրաւոր, այդ նոյն օրից «պառաւ աղէտը» իր աչքերը դարձրեց դէպի գեռ կանգուն մնացածները, դէպի հայոց հոգևոր դպրոցները, կամ, ինչպէս պաշտօնապէս անւանում են, դէպի «հայ-լուսաւորչական սեմինարիաները»: Այստեղ էլ, ինչպէս միշտ, նոյն տաքտիկը — սկզբում՝ ակնաբեկ՝ թէ նրանք ոչ մի կ ա ն ո ն ա դ Ր Ո Ւ Թ Ե ա ն չեն՝ ենթարկւում, ապա՝ կասկածներ՝ թէ նրանք հակակառավարչական են, ապա՝ եղած արտօնութիւնների զրկումն, և իվերջոյ այն, որ կազմում է բռնութեան վերջնական գործողութիւնը — «կամ փակեցէք, կամ թէ չէ՝ փակել կը տանք ոստիկանութեան միջոցով զօրքով»...

Ախարկը արդէն եղաւ:

1899 թւի դպրոցական հաշեւութեան մէջ կովկասեան ուսումնական շրջանի հոգաբարձուն ահա ինչ է ասում «հայոց սեմինարիաների» համար.

«20րդ դպրոցական հաստատութիւններ, որոնք ենթակայ են Էջմիածնի հայ-լուսաւորչական Սինօզին, նշանաւոր են նրանով, որ միակն են ամբողջ Ռուսաստանում, որոնք գոյութիւն ունեն առանց կառավարութիւնից հաստատած կանոնադրութեան՝ չնայած, որ նրանցից ամենակրօտները հիմնւած է 26 տարի առաջ իսկ աւագագոյնը, Թիֆլիսի սեմինարիան, բացւած է 1821-ին, այսինքն 79 տարի առաջ»:

Այդ խօսքերով հայոց դպրոցների 25 տարւայ երգւեալ թշնամին հրապարակական կռիւ է սկսում, հիմք է դնում բացարձակ յարձակման, որի հողը նա պատրաստել է տարիներէի ի վեր՝ իր գաղտնի զեկուցումների մէջ, ծածուկ գրագրութիւններով: Եւ սխալած չեն նրանք, որոնք ասում են՝ թէ այդ օրւանից արդէն թեմական դպրոցների խնդիրը սեղանի վրայ է: Դա անկասկած է:

Ի՞նչ է այդ դպրոցների պատմութիւնը:

1836 թւին էր, որ Նիկօլայ I կայսրը հրատարակեց հայոց եկեղեցու կառավարութեան հիմն կազմող օրէնսդրութիւնը — «Պալատեանի» նրա մէջ ասւած է.

Յօդ. 112. «Առ ՚ի կրթութիւն մանկանց լուսաւորչական հայոց եկեղեցւոյ յաստեածաբանական գիտութիւնս՝ հաստատին ի վանս Էջմիածնի և յիւրաքանչիւր լուսաւորչական հայոց վիճակս Ռուսաստանի հոգևոր դպրոցք»:

Յօդ. 113. «Հոգևոր դպրոցն, որ ՚ի վանս Էջմիածնի, կայ ընդ անմիջական տեսչութեամբ լուսաւորչական

հայոց պատրիարք-կաթողիկոսին, իսկ այլ միւս դպրոցք կախին զվիճակային իշխանութեանց»:

Արպէսզի պարզ լինի այս երկու յօդւածների ներքինիմաստը, անհրաժեշտ է մտնել մի քանի պատմական բացատրութիւնների մէջ:

Երբ Էջմիածինը վերջնականապէս ընկաւ ռուսաց տիրապետութեան տակ, Պետերբուրգի կառավարութեան գործերից մէկը եղաւ որոշ օրէնքների տակ դնել հայոց եկեղեցու կառավարութիւնը: 1829 թւի մարտի 15-ին մինիստր Բլուրով հաղորդեց Թիֆլիս, Աովկասի կառավարիչ կոմս Պասկեվիչին, Նիկօլայ կայսեր ցանկութիւնը՝

«... Պատրաստել հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կանոնադրութեան մի նախագիծ՝ կարելոյն չափ պահպանելով նրա նախկին օրէնքներն ու ճէսերը, որ անշուշտ շատ թանկ են ազգի համար»:

Այդ թղթի հիման վրայ Պասկեվիչ Թիֆլիսում հաստատեց մի գ ա ղ տ ն ի կ օ մ ի տ է, որի պաշտօնը պիտի լինէր կազմել «Պալատեանիայի» ն ա խ ա գ ի ծ ր: 1830 թւի յունւարի 8-ին՝ գաղտնի կոմիտէին տւած իր գաղտնի հրամանագրի մէջ Պասկեվիչ իմիջի այլոց այսպէս է նկարագրում իրերի դրութիւնը.

«Նախկին Մեծ Հայաստանի Ռուսաց կայսրութեան հետ միանալովը՝ Էջմիածնի աթոռը և նրա հետ հայոց եկեղեցու գործերի ծայրագոյն կառավարութիւնն այժմ գտնւում են Ռուսաստանի սահմաններում: Հաւատի պաշտման ազատ թողտուութիւնը մեր բարեբար արքաների առաջին կանոններից մէկն է: Ընդունելով իր հովանաւորութեան ներքոյ մի որևէ դաւանութիւն, կառավարութիւնը պարտաւոր է համարում իրեն մտնել նաև ՚ի տեսութիւն եկեղեցու վարչական գործերի ներկայ դրութեան:

«Հասու լինելով հայոց եկեղեցու գործերի ընթացքին, ցաւելով տեսնում ենք, թէ որքան շեղւել է նա նախկին սահմանադրութիւններից և նախաւանդ կանոններից: Ամէնքին յայտնի են այն անկարգութիւնները, որ սպորդել են հայոց հոգևոր գործերի մէջ: Այդ անկարգութիւնները առաջացել են Էջմիածնական աթոռի մահաւորականների լծի տակ նւաճելուց և պարսից շահի ու Երևանի խաների ունեցած ազդեցութիւնից հայոց եկեղեցու ծայրագոյն կառավարութեան վրայ: Այդ ազդեցութիւնն էր պատճառը, որ կաթողիկոսը և Էջմիածնի Սինօզը, որ հիմնւած էր 1807 թւին Գանիէլ պատրիարքից, զեկելով ունեցած իրաւունքներից, ճնշւած էին իրենց գործողութիւնների մէջ: Այդ ազդեցութիւնը, տկարացնելով հայոց հոգևորականների բարքը, նրանց մէջ երկպառակութիւններ ծագեցրեց, բարձրագոյն հոգևորականութեան անդամները կուսակցութիւնների բաժանեցին, ներքին անհամաձայնութիւնները՝ աճելով խորամանկ անձանց թելադրութեամբ, որոնք դրա մէջ իրենց շահերն էին որոնում, տարածեցին հետզհետե և միւս հոգևորականների մէջ: Եկեղեցական ստորին պաշտօնեաները առհասարակ յետին տգիտութեան մէջ են գտնւում և նրանց թիւն անքան բազմացել է, որ ծանրաբեռնւում է ժողովրդին: Միքանի վանքերի արեղաներ, որոնց հետ անտանելի խստութեամբ են վարուում, պատրաստ են թողնել մենաստանները և ցրելը: Այն ինչ եկեղեցու արդիւնքները, որոնց քա-

քուրայի միջոցով Եւ սխալան չէր լինի, եթէ ասէք, որ այդ չինտիկական մարմինը հակօրինական է համարում նոյնիսկ կաթողիկոսի, Եղևթանի կամ հայոց ունէ սեմինարիայի գոյութիւնը. ունչու համար է հայոց կաթողիկոսը, մասնում են նրանք, քանի որ իսկ ուսուցող մարտաօջիտը, կամ ինչու էն հայոց սեմինարիաները, քանի որ կան ուսուցող սեմինարիաները: Աւելին: Այդ մարդիկ չեն խղճահարում անարկներ անելու, նոյնիսկ քարոզելու, որ այն, ինչ վճուում է կարգադրում է Եղևթանի մէջ Սինոդում, ապօրինի է, անվստահելի և կասկածելի, մոռանալով, որ նոյն այդ Եղևթանի մէջ է հաստատուած հռչակաւոր «պրօֆուսորը», — «կառավարութեան աչքը», որ տեսնում է ամէն բան, զեկուցանում է ուր-հարկն է ամէն մի քայլ, և դնում է իր արգելքը, երբ անցած-գարձածը դիւր չէ գալիս ոչ միայն օրէնքին, այլ և իր կամքին, հանդիման, տրամադրութեանը:

Ապօրինութիւն. . .

Իս հեքիաթ է նալլ, առակ: Իս փոշի է՝ քունութիւնը ծածկելու: Իս սովորական միջոց է այժմեան Թուսաստանում՝ պատճառաբանելու ունէ չափից դուրս անարդար և անխիղճ արարք: Իր սն դիմում են ամէնքը: Իրան դիմաց հարիւրմէկերորդ անգամ և «Եանօվսկին ու Ընկ», թեմական դպրոցների հարցում՝ հրապարակ գցելով կա ն ո ն ա դ ու թ է ա ն հարցը: Իրան կը հեռանէն յաջորդաբար «քաղաքական կոմերիայի» միւս գործողութիւնները, որպէսզի ամէն ինչ կատարեալ լինի:

Եւ մենք արդէն ակնատես ենք այդ «քաղաքական կոմերիայի» զուելի ներկայացման: Ահա թէ ինչ հարորդեց նորերս Պետերբուրգի մամուլը.

«Ժողովրդական լուսաւորութեան միաստորը պարզաբանեց, որ հայ լուսաւորչական սեմինարիաները և ձեմարանը աւարտածները իրաւունք չունեն՝ 1) դասատու լինել հայոց եկեղեցական Ժխական դպրոցներում և 2) ազատ մնալ զինուորական Ե ա ո ա յ ու թ ի լ ն ի ց»:

Իս պաշտօնական, հրապարակական մի անամօթութիւն է, որ իրեն թող է ապրիս մի միաստորութիւն: Այո, անամօթութիւն: Արո՞նք են այն եկեղեցական-ծխական դպրոցները, որտեղ իբրև թէ դասատու պիտի լինեն հայոց թեմական դպրոցներից և ձեմարանից աւարտողները: Նրանք փոխան են դու 1897 թին, նոյն միաստորութեան կարգադրութեամբ և Եանօվսկու միջոցով Իսկ այն մի քանի խղճուկ ուսուցիչները, որոնք վերաբացուցին, նրանք արդէն կատարեալապէս ենթարկուում են Եանօվսկու իշխանութեան, և ոչ մի մարդ չի կարող այնտեղ ուսուցիչ լինել առանց Եանօվսկու համաձայնութեան, առանց որոշ ցենզի, որը ձեռք բերելու համար սեմինարիա աւարտողները պէտք է յատուկ ցենսութիւն տան ուսուցող դպրոցներում: Ի՞նչ միտք ունի ուրեմն այս ուշացած միաստորական «պարզաբանութիւնը»:

Մնացել էր միւս արտօնութիւնը զինուորական Եանօվսկու արտօնութիւնը: Այո, էլ այժմ է ոչնչացուում — երբ 1887 թին Պովկասը ենթարկեց զինուորական Եանօվսկու, յատուկ օրէնսդրութեամբ հայոց թեմական դպրոցները և ձեմարանը, իբրև միջնակարգ դպրոցներ, ստացան նոյն արտօնութիւնը, ինչ

ուսուցող սեմինարիաները, կաթողիկոս հոգևոր դպրոցները և միջնակարգ տեսական վարժարանները, — այն է՝ այդ հիմնարկութիւններն աւարտողները արտօնութիւն ունեն Եանօվսկու ոչ թէ ամբողջ Ե տարի, այլ միայն 2 տարի, հարկ է անցել 13 տարի այդ օրէնսդրութիւնից, և ահա կառավարութիւնը հայոց սեմինարիաներին վերջին հարևածը տալու համար զրկում է նրանց այն իրաւունքից, որն ունեն կառավարութեան և այլ զաւստութիւնների դպրոցները: Իս մի բարձրագույն անարգաբուծիւն է, պետական մի բաշխողութիւն, որի նմանը թիչ կարելի է գտնել տարեգրութիւնների մէջ. . .

Իս քանի թեմական դպրոցները անն պ տ ա կ ու զուրկ ա ր տ ո ն ու թ ի լ ն ն ե ի ի ց և այդպիսով ստիպել ժողովրդին չզրկել զհայր այդ հիմնարկութիւնները — ահա այդ բռնաւոր խարդախութեան նպատակը:

«Պանկաններ» յարուցանելու գործն էլ չի մոռացուած: Պանից է տարի առաջ, երբ Շերեմետեվ մտած էր և կառավարչապետի պաշտօնը ժամանակաւորապէս վարում էր վրացի այնցարդ զօրապետ Ամիլխովարի, յայտնի շրջաններում յարմար ժամանակ համարեցին մի քանի հարևածներ տալու հայերին, լաւ համոզած, որ իշխան Ամիլխովարի անտեղեակ գործերին, պիտի ստորագրի. . . Եւ ահա մի օր՝ իշխան Ամիլխովարիի ստորագրութեամբ՝ հրաման է գալիս Թիֆլիսի ներսիսեան դպրոցի վարչութեան՝ անմիջապէս արձակել երկու ուսուցիչ՝ աւարտած ուսուցող համարանում, իբրև քաղաքականապէս անվստահելի մարդիկ: Հրամանը իսկոյն կատարեց: Եանօվսկի և Ընկ. հրճանքի մէջ էին երկու հարևած մի անգամից. — նախ մի ապացոյց, որ թեմական դպրոցներից մէկը անվստահելի ուսուցիչներ է պահում և երկրորդ՝ մի հարևած կաթողիկոսին, որ իրեն հերեակայում է՝ «թեմական դպրոցների լիազօր տեր և պատասխանատու. . . Երձակած ուսուցիչները մտածում էին, «Ամիլ ինչու համար, ի՞նչ ենք արեք»: Աչքից ոչ մի բացատրութիւն: Եւ ահա մի օր ուսուցիչներից մէկը, յոյս դրած պաշտօնականութեան վրայ, դիմում է իշխան Ամիլխովարիին՝ խնդրելու՝ բացատրել իր յանցանքը: — «Ես ինքս էլ չգիտեմ», պատասխանում է բարեմիտ ծերունին՝ յուզած մի այսպիսի խիստ կարգադրութիւնից, որի պատճառը իրեն չգործողին յայտնի չէր, թէն էրում էր իր ստորագրութիւնը — «Ես կը հարցնեմ Միցկեվիչին — զիւանատան կառավարչին», աւելացնում է նա: Եւ երևի հարցրեց ու նրան պատասխանեցին, որ դաշտապետ պիտի լինէր. . . Եւ ծերունին խոսարհեց «հայրենիքի պաշտպաններին» անբացատրելի բացատրութիւնով. . .

Այդ փաստը միակը չէ: Ուսուցիչներ հեռացնելու կամ չընդունելու ուրիշ շատ գէպքեր են եղել: Մէկին չեն թող տալիս ուսուցիչ կարգել, որովհետեւ Երօպա է ուսում առել: միւսին առաջարկում են չընդունել, որովհետեւ ոստիկանութիւնը լաւ կարծիք չունի նրա մասին. մի դրիշը չի կարող դասեր տալ, որովհետեւ ուսանող ժամանակ դաշտ մաքեր է՝ է դաւանել և այլ հարց ու մի պատրաստներ: Այդ բոլորը անում է կառավարութիւնը, իսկ օրէնքի մէջ շարունակում է գոյութիւն ունենալ այն դասարկ խօսքը՝ թէ թեմական դպրոցների կամ ձեմարանի տերը և պատասխանատուն հայոց կաթողիկոսն է կամ հոգևոր իշխանութիւնը. . .

րենք որոնք տրոհված են Կառավարության և արհեստագործության և մասնաճյուղերի, երկ... միասին ըստ ապագայի մասին:

Երբ Շահը հրաւեր կընէ ժողովուրդի և աշխատակարարի անհատները, սուլման համար հրաւեր կընէ Ռուսիոյ, Աստուրիոյ և Ռուսիոյ միջուկը միասին մտնելուն, որ քան թիւրքիս հաստատուին: Կէս դարէ ի վեր այդ գաղութականները, մէրտներ, չէրքէ, լազ, ոչ մի կենսատու ու չէրին թիւրքիս, անոնք քանդուած գործադրները և ժողովուրդին կառավարութիւնը վերադնւնդը նրան, իրենց ուրախութիւնով ու աւագակութիւններով: Եկան մեր հասցը հարամ ըրին՝ կ'ըսէին թիւրքերը:

Այլ բարբարոս և տգէտ ցեղերը չեն որ թիւրքիսն պիտի զօրացնեն. ստոնք բացասական ուժեր են, ինչպէս ցոյց տւին փաստերը: Դիւանագիտական աշխարհը չենք կարծիր որ յաւիտեան «անհրժեշտ շարք» մը համարի ուղեւորներու Թագաւորութիւնը, անպատիժ ձգելով մարդկութեան դէմ զինւած ըստ մը:

Մենք հայերս. տառապանքի մեծ կիրիստոնջայութեան վարժուած, այսօր կը գտնուինք պատմական մեծ տագնապի մը առջև:

Շահին հրաւերը անիթ մըն է, որով կրնան օգուտ յետամնաց պարսկահայերը, ոչ միայն փողն նիւթապաշտ ըմբռնումին մէջ քարտաւորի, ինչպէս ըրին ցարդ, այլև օգուտ քողի ազատութեան ժամերէն իրենց մտաւոր տխուր դրութիւնը բարձրացնելով, ինչպէս նաև պարսիկ խոսմանին մէջ ինքնամասնաշունչեան ոգին արթնցնելով: Ապա թէ ոչ, անհրաժեշտ արհեստները մը մէջ ղնելով իրենք զիջելով, կարող են օր մը մոռտանդ ամբողջն զայրոյթը հրաւիրել իրենց վրայ և տագնաներու շինածը քանդել քանի մը օրում մէջ, ինչպէս եղաւ թիւրքիս: Օգտուինք եւ օգտակար ըլլանք Դրամին, որ օտար չէ մեր հայրենիքին եւ մեր ցեղին եւ որու վրայ «ագատ» Կասկա իր վերջապահ շուրջ կը նետէ:

Պարսկաստանը իր տգէտ և ցաւազին մոլորամտութեան մէջ դեռ բան մը ունի, որ կը սիրօքէ զինքը, իր հին մեծ անցեալն է, իր արեստը, գրականութիւնը, մաթըմութեան կրօնը, որ բարձր յաղմանակ արևմտեց: Թիւրքիսն զուրկ է մաթըմութեան այդ համակարգէն: Գրականութիւնը, Արեւելի աշխարհի հին ժայռին վրայ, կարող է հօգը եւ հպարտ շարժում մ'ընել ըրին երեսը նկնելու համար: Հայերը մեծ զօրակից ուժ մ'ըն են քաղաքակրթութեան քայլերը աննել տալու եւ Իրանաստանը պատմութեան հետ հաշտեցնելու համար:

Հայերը խրատ աննելու են անցեալին երկրին մէջ ներգաղթական յարաբերութիւն մը ստեղծելու հրազարտ «չարի ու բարի» ընդհարումներէն խուսափելով:

Շահի բարձր տրամադրութիւնները այս տագնապալից ու յուսահատ ընդդէմ, ուր Ռուսիայ եւ Անգլիա Ասիոյ մէջ անընդհատ «գիտական սահմաններ» կը զծեն ու կ'արքուն-դողեր ու Մազոգները պիտի ըսէին հին իրանները - զուրկ յաջողի հազեղարձ ընել անընդհատ Իրանը, եթէ ծերութեան ստանամանքը չէ պատած զինքը կամ եթէ, Արշակունեաց Թագաւորութեան վերջի օրերուն պէս, ամբարիկ անփոյթ և պաշտօնեաց խաները ու մըրզաները Ս. Մահաբի ազգրու եւ արտաւ բացատրութիւնով, իրենց վերադարձը ոչնալը անողը զայլերուն հետ փորկնուլ՝ զուսմանութիւնը չունենան:

Ո՛վ զիտէ թէ, աշխարհը է, Պարսկաստանը, հին քերթողներու «ագատ նորմ»ներուն տակ զուսմանի, պիտի չունենայ իր «ժե՛զուրկ», որուն վրային կոտ ըստմները իրար պիտի փչեն, ինչպէս... Սասանի «Կիրիստոնէ»ին վրայէն:

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ Ի Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

«Պ Ր Օ Ա Ր Մ Ե Ն Ի Ա»
(Պ.Պ. 2 և 3)

«Պրօ Արմէնիա»-ի երկու նոր համարները պարունակում են խմբագրական ծանուցումներ, ղիբանաւակ վերնագրով առաջնորդներ, մի քանի յօդուածներ զանազան նիւթերի մասին, ղօհիւմաններ, երկրից սասցած Թղթակցութիւններ, «Սքելիքի լուրեր» մէջ տական բաժինը և անբլեական հիւպատոս Ֆրանցիսկ սեղեկագիրը Աւրօպի կազարածները մասին 1895 թ.:

Ամփոփենք համառօտ կերպով ծանուցումներ, առաջնորդներ, Թղթակցութիւններ և յօդուածներ:

I
Մ Ա Ն Ո Ւ Թ Ո Ւ Մ Ե Ր

Խմբագրական ծանուցումները նպատակ ունենալով աւելի պարզ կերպով որոշել «Պրօ Արմէնիա»-ի ուղղութիւնը, ղարգացնում են առաջին համարում յայտարարած նպատակը և երկուսն էլ վերջանում են հետեւեալ կէտով:

«Մենք վերջապէս յայտ ունենք հասնելու կէնց սկզբից դրած մ'ը նպատակին, այն է՝ իրագործումն Բերլինի դաշնագրի 61 յօդուածի և այն բարենորոգումներին, որոնք պատճառում են 1895 թ.ի մայիսի 1-ի Յիշատակագրի մէջ: Ահա իրանը.

«ԾՕԻՆԾ 61. Բարձրագոյն Դուռը յանձն է անում անյապաղ իրագործել բարեկարգութիւններ եւ բարձրորդումներ, որ պահանջում են հայերի ընտան նահանգներում տեղական պէտքերը, եւ երաշխաւորել Նրանց ապահովութիւնը չէրկէզները եւ քրդերը դէմ: Այս առթիւ ծնող անու միջոցներին մասին նա պարզբարբար տեղեկութիւններ կը տայ մեծ պետութիւններին, որոնք հսկում են Նրանց ղործարարութեան վրայ»:

1895 թ. ՄԱՅԻՍԻ 11-Ի ԵՐԵՎԱՆԻ Պ.Պ.ՈՒ

1. Վարկների նշանակելը ննթարկել պետութիւնների հաստատմանը:
2. Հաստատել մի բարձրագոյն կոմիտէ՝ ընտրւած սուլթանից պետութիւնների համութեամբ, որը կատարել լիբըրութիւն ուննայ վարկերի վրայ իր պաշտօնավարութեան ընթացքում:
3. վերահսկողութեան համար հաստատել Բ. Դրան մէջ մի Մշտական Մասնատող, որին ղուսաններ իրենց Թարգմանների միջոցով կը հասցնեն ուղղակի ղուր այն տեղեկութիւններ և ղեկըղումները, որ նրանք անհրաժեշտ կը ղատեն»:

II
Ա. Ի. Ս. Ա Ր Գ Ն Ե Ր

«Գիտական» վերնագրով առաջնորդները հետեւում են Ճանկատանի կէանքին, բայց այնպիսի չէտէ, որը տալիս է այդ յօդուածներին մի առանձին արժանաւորութիւն: Խմբագիր պ. Ֆիապի գիւրգաղաց գրիչը չէ բաւականանում իրողութիւնները յիշատակելով այլ նաև անընդհատ ղուսեղանում է գրանց: Մի գէպքում անցեալի երկայնները վերաբարբերելով միա գէպքերում թիւրք կռակութեան, երթգական հասարակական կարծիքի, պետութիւնների ղարզեղանութեան կամ առանձին ղործիչների ղզգրիտ ընորոշումները բերելով նա ղարունակ կցում է գաստերին և՛ առողջ դաստիարակին, և՛ բուռն ղղացմանը ու այդպիսով գրաւում ընթելցողներին:

Երկրորդ համարում, օրինակ, պ. Ֆիապը մատնացոյց տնելով մի յայտնի գոյնի բարձհոյժ մարդկանց, որոնք «Պրօ Արմէնիա»-ի առաջին եթի առիթով հանդերձ իրենց բարբ համակրութեամբ իրենց անցքը են յայտնել, օշուատել հայերի սպին, սումհեան «առլթանը իր անն կնին» բարբկանում է:

«Մայ ղեղանուն այդ ղայեռայի մարդիկ, ղայց երբ մի անն մեզ առանտ թիւն է կատարում, կըր մի կարբբեանա մէջ մարբբային գէելով մի երէչ գասըն կերթ հարբբ: Կարբբ մարբբոյ նախկիններովը ղարբանում է, մենք կը կարբբնք այլ անն ղուր, մենք ներս կը մանննք, մենք կարբբակինք «Աստուտայ» ն) եւ ղայ այդպի կը կաննք արբանու ղայ ղայեռին, ղինի այ մի կարբբոյ մէջ մեզանու ղարբբ»:

Եւ երբ քաղաքակիրթ կոչւող պետութիւնները չեն ուզում սուլթանի ունիւններին վերջ դնել ներդրումն կրելով միմիայն մի փոքր պինդ խօսել նրա հետ, մնում է ընդունել որ՝

«Միայն Արգել Համկոյի կրեար չէ, որ կարմիր է պղկւած: Այդ սպայափնէի արիւնացալարը հասնում են նաեւ միւս ժողովուրդների առաջնորդներին, — որոնց Հովերսոսը անւանում է ժողովուրդների ուսող լավագէտը — ամէն սնգամ, երբ խայրֆան թաւալում է արիւնտ սիդի մէջ»:

Այնուհետև բերելով մանրամասնօրէն հայ թերթերից առած լուրերը Հայաստանում կատարող սպանութիւնների, կրօնափոխութիւնների և քրտորների մասին, հեղինակը հակադրում է պետութիւնների անշարժութիւնը այդ բոլորի առթիւ՝ այն եռանդին ու հաստատակամութեանը, որ նրանք արտայայտում են, երբ խնդիրը վերաբերում է նրանց վաճառականական շահերին թիրբիայում: Մաքսային խնդրի վերաբերմամբ եւրօպական դեպպանտների միջամտութիւնը և ամբրիկեան ու Ֆրանսիական կառավարութիւններին տւած հատուցումները հայկական կողմից Ժամանակ մնաւած նրանց հպատակների համար — կենդանի ապացոյցներ են այդ դրութեան:

Յօդածը վերջանում է Բէրնի միջազգային բնագոյի կողմից պետութիւններին արած դիմումի արձանագրութեամբը: Այդ դիմումը հայկական խնդրի առթիւ արւել է համաձայն Փարիզում տեղի ունեցած խաղաղութեան համաժողովի որոշման, և լաւ էր լինէր, ասում է Քիառը, եթէ պետութիւնները, որոնք մի օր մերջապէս պիտի մի քայլ անեն թիրբը հպատակ հայերի վերաբերմամբ, օգտւելին այդ գեղեցիկ դէպքից: շատ ուշ էր լինի նշայատանք խաղաղացնելու խնդիր դնել այն Ժամանակ, երբ նա Եանկւած էր լինի բացառապէս գերեզմաններով»:

Երրորդ համարի «Կիսամեակը» յիշատակում է նաև դեկտեմբեր 8-ի տօնը Պոլսում: Այդ օրը տօնում էր իր ծննդեան 58-ամեակը Կարմիր Գաղանը կամ ինչպէս անւանում է նրան Անատոլ Փրանսը, «աճ ու դողցի խենթացած ճունակացը», և այդ տօնին ուղիղների շարքում մասնակցում էին նաև նրա զոհերը՝ ի դիմաց հայոց պատրիարքի, որը ներկայացրեց սուլթանին մի անձնակերութեան ուղերձ Յանկաստանի բոլոր հայերի կողմից:

«Անձնակերութիւն և երախտագիտութիւն մի մարտիրոս ժողովրդի կողմից դէպի իր գահինը... Եւ պատրիարքի շրթունքները չզողացին, նրա կուրծքը չպայթեց յաւից, երբ հարկադրւած էր արտասանել այդ պարբերի խօսքերը՝ ի յիշատակ երեք հարիւր հազար կտոր-կտոր արած, կարւած, ինչպէս ոչխարներ մորթւած իր եղբայրների, ի յիշատակ լուծաբաւած կամ փորկերը պատռոտած կանանց, ի յիշատակ այն փոքրիկ երեխաների, որ շարւած էին էլլայումի գերեզմանատանը, լայնարաց փոսերի կողքին»:

Այժ, Օրմանեանը մուսաշառ ոչ միայն իր ժողովրդի մտանկ անցեալը ու այն անթիւ դիակները, որոնք դեռ տաք են, այլև այն զարհուրելի միջնակը, որի մէջ գտնուում են հայերը ներկայումս:

Եւ այնուհետ նկարագրում է սոսկալի ներկան յիշատակելով Բարիէն վարդապետի զեկուցումը Մուշի միջնակի մասին և նրա ձերբակալուածն ու Պոլսի բերելը,

Եղիշէ վարդապետի բանտարկութիւնը Բիթլիսում, Յիգրանկերտից և Ադանայից ստացւած տեղեկութիւնները, Միսի կաթողիկոսական խնդրի քառամեայ ձգձգումը իր վերջին միջնագէտով, համդիական գնդերին իբր թէ վարժութեան համար դէպքի հրահրելու փաստը, որ հեղինակը համարում է նոր, լայնածաւալ կողորածների նախապատրաստութեան նշան, և վերջապէս միւսիւման գաղթականների նոր հոսանքը դէպի Հայաստան — միւսիւմանների, որոնք իհարկէ կը վկայեն սուրթանին իրենց երախտագիտութիւնը առատօրէն ժողովուրդով նրա թշնամի հայերին»:

Խօսելով Արգելի գաղթող մահմեդականների մասին, պ. Քիառը իմիջի այլոց ուշադրութիւն է դարձնում այն հանգամանքի վրայ, որ Ռուսաստանը հեշտութեամբ թողլուութիւն է ձեռք բերում Յանկաստան փոխադրելու համար իր հպատակ մահմեդականներին, բայց ահա չորս տարի է նա չէ կարողանում այդպիսի թողլուութիւն ստանալ Արգելի փոխած տաճկահպատակ հայերի համար, որոնք անկասկած հարկւոր են նրան իր գաղտնի քաղաքականութեան տեսակէտից:

III

Թ Վ Թ Ա Յ Յ Ո Ի Թ Ի Դ Ե Դ Ե Դ

ՏՈՂԱՆԱԿՈՒՄ, 17 Նոյեմբ.

Կառավարութիւնը վերանորոգել է իր խտութիւնները: Երկրի վիճակը յիշոյնում է ճիշդ 1895-ի նոյեմբեր և գեղեկութեամբ ամբողջական փակում են իրենց օրերը կէսօրւայ նամաղի Ժամանակ փակում են իրենց խանութները և ապաստանում են տներում թիրք ամբողջ բացարձակապէս յայտնում է, որ սպասում են իրապէի բոլոր ջրիստոնեաներին շնջելու համար: Միւս կողմից կառավարութիւնը բռնի կերպով ու տուրքի անւան տակ դրած է ժողովում, ինչպէսով որ ժողովը 75 տղանք անկարող է օրւայ հարց անգամ հայրթայթել: Նահանգի համարեալ բոլոր դիւղերը դաւաարկել են, որովհետև այդ պիղերում մնացած խնդ ընտելիների մի մասը այժմ քաղաք է ապաստանել... Վաճառականութիւնը ամէնօրեք դադարել է, որովհետև սեւ յրկականների հետ յարաբերութիւնները կտրւած են եւ ոչ ոք չկրտէ թէ ինչ կարող է լինել վաղը... Չարաւ գործութիւններով և յարկատուութիւններով մանաւանդ յայտնի են իրրաիւմ փնջա և Մուստաֆա փնջա ջրդերը: Ամենայն օր խօսուած է նրանց մասին, թէ այսքան մարդ են կոտորել, այնքան յարկատուութիւններ են կատարել... Մի խօսքով դժուար է նկարագրել մեր կայութեան ծանրութիւնը: մտնելը մեծ բարտաւորութիւն կը լինէր մեզ համար...

ԱՐՄԱ, 16 | 23 Նոյեմբ.

«Քանի որ գեղծունեների մասին ենք խօսում, անկարելի է չիշատակել ջրաղբի բարձրագոյն պաշտօնական Իր հանրաժանութ աւազակապետ և հայերի սխերթ թշնամի Առուա-բէկի եղբայր Բարի փայան է — մի հաւատարիմ գործիք սուլթանի ձեռքին, բարբաբոս բնաւորութեամբ մի ջրբոր Վայրենի գործողութիւններ, զանախոնութիւն, լայնաբերութիւն և ինչ որ սովորական գեղեցիկ կարգն են անցիկ և ոչ ոքի ուշադրութիւնը չեն դրուում»:

Հարկի զանախոն մեջ անդիւթութիւնները ծայրայեղ են... Սրկեան մի քանի տասնեակ ջրիստոնեաներ են լայնաբերութեամբ և յարկաբերութեամբ, մինչև որ անային ամուսանաւորութեամբ կառավարաբար անգամ ծախելով կամ սուէ վաշխառութի մեքք ասլով, մարտն իրենցից ուղարկել են ազատ են լայնաբերութեամբ, ինչպէս (Վրաստանի) տարիկաններին և վարձաարկելով այն մեքքները, որ նրանց դատարկութեամբ էր անխնայ: Իրութիւնը

անտանելի է մանաւանդ Չօք-Մարզան եւ ինքնազաւարճանքներում, ուր պաշտօնեաները սովորական տուրքերից դուրս հաւաքում են նաեւ 40-60,000-ի մի գումարի իրրեւ տուգանք սրանից Է-10 տարիներ առաջ իրրեւ թէ դինորական սուրբից պաղտնի պահած անձանց համար... Միսի եւ Հալիսի շրջաններում նմանօրինակ պարագաներում կառավարութիւնը նոյնիսկ ծախում է գիւղայինների արտերը...

Վերջին ժամանակները 60-ից աւելի սպանութիւններ են կատարուել հրապարակաւ, բայց հեղինակները գրեթէ աւանց քայտուցով են անպարտ արձակուել են...

Անկարելի է նկարագրել այն խշառ հայերի ողորմելի վիճակը, որոնք ինքնազաւարճանքից եւ ուրիշ տեղերից Եւրոպա եւ մանաւանդ Ամերիկա փախչելու համար դիմում են Մերսին, Տեղներիցը շարժելու համար նրանք կաշառում են ոստիկաններին, բայց վերջիններս իրենց դռները կողոպտելուց յետոյ կրկին նրանց յանձնում են կառավարութեան...

VI

ՅՕԴԻԱՇՆԵՐ ԵՒ ԴՕԿԻՄԱՆՆԵՐ

Մնացած նւթերից յիշատակենք հետեւեալ յօդուածները ու դօկիւմանտները. — «Հայ պատրիարքական խորհուրդը», «Թիւրք ոստիկանութիւնը», «Հայ որբանոցները», «Քիւրդերը եւ սուլթանը», «Մահմուդ փաշայի նամակը հայերին» եւ «Աբդուլ Համիդի մի խօսքը»: Սրանցից առաջին յօդուածում ապացուցանուած է, որ «պատրիարքական խորհուրդը», այժմ փակուած, նշանակութիւն չէր կարող ունենալ սուլթանի առաջ քանի որ նրան մասնակցում էին Արթին Տաղեանի նման քծուսինչքորներ. երկրորդ յօդուածում շեշտուած են թիւրք ոստիկանութեան կամայականութիւնները Պոլսում, երրորդում յիշատակուած են Յաճկաստանում բացուած որբանոցները եւ նրանց մէջ խնամուող որբերի ու այրի կանանց թւերը (38,278 ու 18,670) եւ վերջապէս չորրորդ վերաբերում է Պոլսից փախած քիւրդ Օսման փաշայի յայտարարութիւններին Եւրոպայում: Դօկիւմանտներից՝ «Մահմուդ փաշայի նամակը հայերին» յայտնի է մեր ընթերցողներին, իսկ «Համիդի մի խօսքը» վերջրած է ծօրժ Դօրիսի այն գրքից, որի մասին մենք կօսել ենք «Դրօշակի» նախորդ համարում: «Թիւրքերի շուրջը» բաժնի մէջ: Դրա մէջ պատմուած է թէ ինչպէս 1895 թիւ ցոյցից յետոյ սուլթանը, ընդունելով հայոց պատրիարքին, ասել էր, որ եթէ հայերը վիրենց ցոյցերով ուզում են եւրոպական միջամտութիւն առաջ բերել, ապա թող իմանան, որ նախ քան եւրոպացիք ոտ կը դնեն տաճկական հողի վրայ, Բօսֆօրի ալիքները կը կարմրեն բոլոր հայերի արիւնով»:

Temps լրագիրը «Արևելքի գործերը» առաջնորդող մը մէջ, Յրէտէի Յունաստանի միացումին եւ Եւրոպայի կողմէն Սամոս կղզիին սահմանադրութեան բանաբարումին միջադէպերը յիշատակելէ յետոյ, Հայաստանի դրութեան մասին կը գրէ.

Ուրիշ աւելի վրդովիչ լուրեր կուգան Եւրոպան, դառնալով պէտէրներու եւ պօքսէրներու կոխներով, անտարբերութիւնով դիտեց վերջի աշնան Անատոլիի մէջ տեղի ունեցած հայկական սարսափները:

Մանրամասն եւ ստույգ տեղեկութիւններ քաղաքակիրթ աշխարհի ականջը հասուցին Տիգրանակերտի վրայէթի երկու պիւղերու մէջ վերակրկնուած կու-

տորածներու, որոնք կրբնին քրիստոնէութեան սիրտը թուեց հանեցին:

Երկու հայ վարդապետներ, յանցաւոր վտանգի հուկ ըրպէի իրենց հօտը չբաւաճանսնչուն եւ իրր ազգային ու կրօնական գլուխ իրենց պաշտօնը կատարած ըլլալուն համար, բնատ նետեցան ստորադիր պաշտօնէի շարքերանութիւնով: Պատրիարքին դիմում ներուն վրայ մէկը ալատ ձգեցաւ եւ միւսը հսկողութեան սակ Պօլս ճամբուած է:

Երկրի վարիչներուն չարակրկիտ հարստահարութիւնը, դրամական կեղեքումը, ամենօրեայ բոլոր այս բռնակալութիւնները, մահաթիթ մարտնչութեան յանկարծական պայթումին աւելի վատթար, բնատ կրքէք այսքան կապարի պէս ծանրացած չէին այս տարաբախտ նահանգներուն վրայ:

Մանաւոր նամակներ, ուրիշ հայկական դասին նոր օրկանը, Pro Armenia—համաձայն իր նպատակին, որ ամէն բանէ առաջ տեղեկութիւն տալ է իր վերջի թիւին մէջ լայն քաղաքներ հրատարակած է, որոնք ողբալի կացութիւն մը կը պատկերագծեն:

Այս մշտատեւ գաղթակողութեան առջեւ Եւրոպան անշարժ է: 1896-ի շարքերուն յարուցած ահուկութեանց համաձայնութիւնը վիժեց... Պետութիւնները թուրիսթիւնը այնքան առաջ մղեցին, որ հրապարակով մատխաղայիկ եղանու Անուք հայկական շարքերուն առթիւ իրենց հպատակներուն կրած վնասներուն համար տուգանք պահանջեցին Ազնիւ մտքեր մտադրեցին անոնց, որ այս կերպով հայերուն արեան գինը իրենք կըստանան, մինչդեռ անցին այնքան եղևտնագործներ անպատիժ կը մնային Յամուսայն դէպս, մէջ մը որ դուռը պարտականութիւն ստանձնած էր, անհրաժեշտ էր գործադրել տալ անոր Անա ինչ որ անհոյ գանակցան ընել զեւպանները:

Իրօղութիւնները կ'ապացուցանեն թէ Եւրոպան, որ բացէքբաց հայկական հարցը ձեռք չառներ, այս ու այն կերպով սխալ կրնայ գետ իր անկարողութեան խաղքութիւնը վերաբարմանել եւ ձեռք առնել ինդիր մը, ուրիշ միշտ չի կրնար փախ սալ»:

Patrie ստորգ աղբիւրէ կը գրէ.
«Անգլեան նոր փորձ մը ըրաւ Ռուսիոյ հետ համաձայնութեան մը գալու հայկական հարցի մասին, սուլթանէն Թիւրքիոյ Հայաստանի մէջ որոշ ինքնավարութիւն մը ստանալու համար:

«Ռուս կառավարութիւնը մերժեց Անգլիոյ առաջարկը՝ պատրակելով որ չուզեր Դրան հետ իր ունեցած բարեկամական յարաբերութիւնը աւրտել: Անգլիոյ արտաքին գործոց նախարարութիւնը հասկցուց՝ թէ ինք, օգտելով Ռուսիոյ այդ մերժումէն, իրաւունք կուտայ իրեն արևելեան քրիստոնէաների պաշտպանութիւնը ստանձնել, որ ցարդ Ռուսիոյ վերապահուած էր:

«Ռուսական դիւանագիտութիւնը մինչև վերջ մերժած է, հաւատացած ըլլալով որ անգլեական կառավարութիւնը իր նոր համակրութիւնները չէ կարող մինչև պատերազմի մղել եւ ձեռք բերել հայերուն համար ինքնավարութիւն, ինչ որ ինքը ըրաւ սերբերուն, յոյներուն, ուսմանացիներուն եւ պուլկարներուն համար»:

Նենգամիտ Անգլիա. ալ մարդ մնաց, որ քեզ չի ճանչնար...

Միացեալ-Նահանգները տեսնելով որ սուլթանը կը խաբխբէ զիրենք եւ բաւարարութիւն չիտար հայկական ջարդերու առեւ իրենց հպատակներուն կրած վնասին, «Քէնտըքի» գրահաւորը զրկած էին Եւրոպի առջև վճարական

գիտաւորութիւնով: Սուլթանը, որ շատ ցածհոգի է բռնութեան առջև, դիջաւ իր իրախֆայական բարձրութենէն, որ կեանքներուն խնդիրը կատարի: Բայց որպէսզի իր անձնասիրութիւնը վերաւորած չըլլայ սուգանք վճարած ըլլալով ամերիկացիներուն, նաւ մը ապսպրեց և հրամայեց որ այդ նաւի գնին հետ խառնեն կամ հիշէի շէրիի բերեն սուգանքի գումարն ալ որ 500,000 Փրանք է:

Մաք Քինլիի կառավարութիւնը նաև ամերիկեան հիւպատոսութիւն մը հաստատել ուզեց Եւրոպայի մէջ, զոր սուլթանը մինչև վերջ չուզեց վաւերացնել և հակառակեցաւ. բայց Վաշինկթօնէն եկած վճռական հրամանին վրայ, ամերիկեան հիւպատոսը, առանց սուլթանի իրատէկն սպասելու, ճամբայ ելաւ իր պաշտօնատեղին:— Այժմ անգղիական կառավարութիւնն է որ իր հպատակներուն կրած վնասը կը պահանջէ:

*

Նշանաւոր քիւրդ ցեղապետ Պետերխան պէկի բազմաթիւ տղաքներէն մէկը, Օսման փաշա, որ քանի մը ամիս առաջ Եւրոպա փոխած էր սուլթանի երեսէն, Փրանսական «Մաթէն» լրագրի Լոնդօնի թղթակցին յայտնած է թէ ինք ըլլալով Պետերխան պէկի որդին, որու անունը նւիրական է ամբողջ քիւրդերուն մէջ, մտադիր է ոտք հանել քիւրդերը և հայերը սուլթանի դէմ և հաստատել քրդահայկական անկախութիւն մը:

«Ես եկած եմ Եւրոպա, ըսած է հրամանատար փաշան, եւ շուտով պիտի անցնիմ երթամ Երբ գարունը գայ, ինծի հաւատարիմ ընկերներու հետ, անձնաթի ճամբով մը պիտի մտնեմ Քիւրդիստան իմ ժողովուրդս (քիւրդերը) ինծի կըսպասէ. հայերուն հետ ձեռք ձեռքի պիտի քայլեմ եւ պիտի մղեմ էն զարնուրնի մահու պատերազմը: որ երբէք առանձն ըլլայ օսմանեան կայսրութիւնը:

Ես խնդի մը կամ երազատես մը չեմ կուզեմ Քիւրդիստանը դնել յառաջադիմութեան ճամբուն մէջ, հանել իր անպատարեր վիճակէն, ուր թիւրքիս զայն նեւած է, եւ այսպէս եղած է բռնակալութեան ձեռքին մէջ աւերիչ գործիք մը: Կուզեմ իմ անժխտելի ազդեցութիւնս զորմ ամէկ քիւրդ ազգին վրայ եւ հաստատել կարգկանոն, ապանովութիւն եւ ազգային արժանապատուութիւն: Հոն վան, էրզրում, Պիթիս, Տիգրանակերտ, բոլոր ժողովուրդը ինծի կըսպասէ: Այլեւայլ տեղեր դալանի զէնքեր պահած են: Քիւրդիստան մտած օրս 100,000 մարդ կազմապատրաստ են ինծի հետևելու»:

Իհարկէ «դժգոհ» փաշան գիտէր թէ իր խօսքերը քիւրդերուն սրտի ճամբան գտնելէն առաջ՝ Երբ զորդի դուները ափ պիտի առնէին: Մարդ մը, որ իր ծրարները տանիքներու վրայէն «իձայն փողոյ» կը հռչակէ թշնամին առջև, պէտք է խոստովանել որ ոչ միայն անխոհեմութիւն, այլև անգիտակցութիւն մը կ'արտայայտէ, եթէ յետին մտքով երկերես գիտաւորութիւններ չունի:

*

Տաճկաստանի ասիական և եւրոպական նահանգներ նորէն 1,453,750 տոմսեր զրկեցան, տպագրած կայսերական տպարանի մէջ: Մէքքէի երկաթուղու շինութեան համար իբր թէ, բայց աւելի ճիշդը՝ նաւատորմի զօրեղանջնելու նպատակով: Ապիներուն հրաման գացած է ամենաշուտ ժամանակով տարածել տոմսերը և գոյացած գումարը ուղարկել Պօլիս:

Թ Ե Ր Թ Օ Ն

Տ Ե Ր Ա Յ Ո Ւ Գ Ր Ի Գ Ո Ր

Նա գիւղի գիտունն էր, գրքացը, երազ մեկնողը, տենդ կտրողը: Քանի տարի էր, հաստափոր գրքերի, ոլորուն հասցիքների զարմանալի խորհրդանշանների վրայ մազերն սպիտակել էին: Մի ամբողջ փառաւոր անցեալ ունէր տիրացու Գրիգորը, որ պատկառանք էր ազգուժ գիւղացիներին: Նա այդ զգում էր և գոհ էր իր վիճակից: Սակայն այս չէր բոլորը: Նա սրանից դուրս երկու ուրիշ վայելք ու փառք ևս ունէր: Նա սաստիկ սիրում էր իր որսը և իր ժամը, և երկուսն էլ ծառայում էին նրա փառքի աճմանը: Եւ այդ փառքն իր գագաթնակետին էր հասնում մանաւանդ շագթ զօրերը: Այդ օրերը նա առաւօտից ճանապարհ էր ընկնում դէպի լեռները, մէկ-մէկ նայում էր իր դրած թակարդները, և բախտը շատ յաճախ էր ժպտում նրան նաև այս ասպարիզում. երեկոյեան նա վերադառնում էր աղուէսի մորթին ուր ձգած՝ հպարտ և յաղթական: Այդպիսի երեկոյեանն նա առանձին եռանդով էր երգում եկեղեցում «Նոյս զուարթը», իսկ երբ հասնում էր վերջի «Վեցոն», տիրացուն իր կիկլացող զիւ ձայնի հետ ասես թէ առած՝ երկիրը էր բարձրանում: Ծամաւորների հոգին փառաւորում էր:

— Չայնդ անսպան. ծնունդդ օրհնելի, տիրացու, — կրկնում էին յետևից ժամաւորները՝ հիացած նրա ձայնով:

Քառասուն տարի էր, որ տեւում էր տիրացու Գրիգորի այս հազաւազիւս երջանկութիւնը. բախտը նրան դեռ խէթ չէր նայել և նա դեռ ոչ մի կիրակնամուտ եկեղեցուց, չէր բացակայել: Քառասուն տարի էր, որ բախտաւոր տիրացուն ապրում էր անգարդ ու անցաւ ժամում «Վեցոն» ու «Նոյս զուարթն» ունէր, դաշտում՝ աղուէսն ու գայլը, և դժւար էր իմանալ, թէ տիրացուն ո՞րն է աւելի սիրում — ո՞րսը թէ ժամը, «Վեցոն» թէ աղուէսը:

Նա այնպէս բարձրահասակ էր, որ գիւղացիք անունը գրել էին «Յակօբ Նահապետի սանդուխք»: Տիրացուն սիրում էր այդ անունը, նրանով էլ էր հպարտ — սուրբ բան էր: Բայց իր հասակից աւելի նա հպարտ էր նախ իր կապայով և ապա մազերով ու միտքով: Իրաւունք էլ ունէր. շալէ սիրուն կապան մինչև ծնկներն էր իջնում և աւելի երկար ցոյց տալիս առանց այն էլ երկար հասակը: Թաւ ալեխառն միտքը իջնում էր մինչև գոտին և ծածկում նրա ամբողջ կուրծքը. իսկ ճերմակ մազերը ոլոր-մոլոր փռւում էին ուսերին, և երբ նա ողևորում էր երգելիս և ինցում էր գլուխը, հիացքով էր զգում, թէ ինչպէս ոլորուն խոպոպները հովհարում են իր երկար պարանոցը: Այդ ժամանակ ծեր տիրացուն հիանալի էր. նա կարծես կերպարանափոխում, սրբանում էր ժամաւորների աչքին: Եւ երջանիկ էր նա: Բայց ո՞վ կ'աբող է կարգալ մարդկային ճակատագիրը: Այն երեկոյ տիրացու Գրիգորը ժամում չէր:

Տերտերը մենակ քաղեց աղօթքն ու շարականները, և վերջում՝ բարձրացնելով աւետարանը, ինքն իր ծեր, խոպոտ ձայնով ասաց «Վեցոն»: Քառասուն տարուց իջեր այս առաջին անգամն էր պատահում այս առաջին կիրակնամուտ երեկոյն էր, որ տիրացու Գրիգորի զել

ձայնը չէր լսուում դասից. այս առաջին անգամն էր, որ մոմերի և ձիթավառ կանթեղի աղօտ լոյսով չէր գծագրուում նրա երկար հասակը սեղանի առաջ, որ ժամաւորները չէին տեսնում նրա երկար միրուքն և ուսերին թափուած մազերը, այդ պատկառելի գիտուն գլուխը, որ այնքան խոր-խոր բաներ գիտէր:

Գասը դատարկ էր, ժամը՝ տխուր, աղօթքն՝ անհամ: Ժամաւորները ապշել էին: Նրանք նոյնիսկ անկարող եղան իրենց զարմանքի արտայայտութիւնը զսպել մինչև ժամասացութեան աւարտելը. Հե՛շտ բան էր, տիրացու Գրիգորն էր պակաս. շատերն՝ աղօթքն ընդհատելով՝ իրար նայեցին հարցական եղանակով, իսկ կանանց բաժնում մի քանի չարսաւաւոր գլուխներ իրար մօտեցան, փսիսացին և տիրացուի անունը տւին:

Ո՛ւր էր տիրացու Գրիգորը: Այս հարցն ամէնքը տւին իրար եկեղեցու բակում, և երբ քահանան դուրս եկաւ, նրան շրջապատեցին ու նոյն հարցը կրկնեցին: Տէրտէրն էլ չգիտէր: Լաւ նշան չէր դա: Անհատութեան նման մի բան, որ շատ մօտ էր երկիւղի, անցաւ բոլորի գէմքով: Հասկանալի էր. այդ երկրում պէտք է ամէն բան իր տեղումը լինի, որ սարսափելի չլինի. ինչ որ փոխւեց, ինչ որ սովորականից դուրս եկաւ, տակից չարիք կը ծնի: Տիրացու Գրիգորը պէտք է ժամում լինէր, ժամում չէ, ուրեմն սե բան կայ, նոյնիսկ շատ սե:

Ո՛ւր է տիրացու Գրիգորը:
Ո՛վ գիտէ ուր՝ աշխարհը նե՛ղ է, մի տեղ կը լինի էլի՛. երևի կը գայ. մարդ է, մի բան է պատահել:

— Չէ, մտածում էր գիւղը, տիրացու Գրիգորը միայն ժամում պիտի լինէր. այնտեղ չէ, Աստուած խէրն անի, մտածելն էլ սարսափելի է... առաւօտից գնացել էր լեռները և դեռ չէր եկել...

Մուծն ընկաւ, սե, հոգեմաշ խաւարն իջաւ, բայց տիրացու Գրիգորը չկար ու չկար:

Մի քանի հոգի գիւղից դուրս եկան, մի փոքր հեռացան, փնտռեցին, ձայն տւին, «տիրացու» կանչեցին... Ձայների արձագանքները լաւ չէին խաւարում, գիշերը՝ չար, սարերը՝ սե, հարամին՝ շատ, սարսափն՝ ահագին. ո՛վ սիրտ կ'անէր շատ առաջ գնար: Մարդիկ յետ դարձան տիրացուի բախտն Աստուծուն յանձնելով, որ լուսաբացին նորից դուրս գնան փնտռելու:

Դռները շտապ-շտապ փակեցին. գիւղը կծկեց, լռեց: Դուրսը մնաց մահին, սարսափին: Հազար բնից, հազար ծակից չարիքը դուրս սողաց: Ղայ՛ նրան, ով դուրսն է: Սե՛ աշխարհ, վէրան երկիր, քո բախտն ո՛վ կապեց այսքան ցաւի հետ...

Ո՛ւր էր տիրացու Գրիգորը այդ չար ժամին:
Այն օրը՝ մեկիկ-մեկիկ, ըստ սովորականին, թակարդներն այցելելուց յետոյ, երեկոյեան տիրացու Գրիգորը մի կենդանի աղուէս բռնեց, սիրուն աղուէս, հազագիւտ մորթով որ սեխն էր տալիս: Տիրացուն նայեց գազանի պլստունն աչքերին, որ իրան էին յառած, և ժպտաց, ապա նոյնիսկ բարձրաձայն ծիծաղեց, յետոյ յիշեց, թէ այդ երեկոյ ինչպէս կը զլի «կեցոն»:
Ի՛նչ լաւ է կեանքը, ինչո՞ւ այդքան լաւ է...
«Դու գրիբ՝ ինչ ուզում ես, տես «Փալագն» ինչ է գրում»:
Տիրացուն նոյն ախորժ տրամադրութեամբ, նոյն ժպտքը

երեսին՝ կապեց աղուէսը, կրկին տեղաւորեց թակարդը և պատրաստուում էր ձանապարհ ընկնել իր փառաւոր աւարով: Պէտք էր շուտ գնալ, ժամին հասնել: Գիւղը դեռ հեռու էր, բայց մնաս չունի. տիրացու Գրիգորը ոտներ ուներ էէ՛, երկայն, քայլերը մեծ-մեծ: Իր սովորականի համեմատ՝ նա սկսեց երգել նարեկացու «Ի գիլ գայր, սայլիկն ի գիլ»: Գարնանային օրը սիրուն էր. արևի թեք ձառագայթները լուսաւորում էին շրջակայքը, ուր ամէն ինչ ժպտում էր ոսկեգոյն շողերի տակ: Այդ ժամին սիրուն էր և՛ բարձրահասակ ալեզարդ ծերունին, և՛ իր երգը, և՛ իր սեւաթոյր աղուէսը:

Ի՛նչ լաւ է կեանքը, ինչո՞ւ այդքան լաւ է...
Հազիւ մի քանի քայլ հեռացած թակարդից, յետևից ոտնաձայն լսեց: Տիրացուն յետնայեց — երկու զափթիսա՛ ժամը չար է, մտածեց տիրացուն, Աստուած խէրն անի: Ինչո՞ւ է չար, տիրացու. արևն էլ չի՞ ժպտում իր ոսկեգոյն շողերով, լեռներն էլ սիրուն չե՞ն իրենց վառ կանաչով, աղուէսն էլ սեւաթոյր ու սիրուն չէ՞...
Միևնոյն է, բարի ժամը չարացաւ վայրկենապէս: Խեղճ մարդ, միթէրիք քեզ ժամն է չար. երբ արիւնն է հոսում գետերով՝ ժամն է չար. երբ հրդեհն է լափում բոցերով՝ ժամն է չար. երբ քեզ ողջ-ողջ քերթում են՝ ժամն է չար. անէ՞ք այդ «ժամին», մարդը բարի է...
Ի՛նչպէս անել, որ «ժամն» էլ բարի դառնար:
— Այդ Աստուծոյ գործն է, նա՛ կարող է միայն:

Այո՛, ժամը չար էր: Տիրացուի կոկորդում սառեց նրա երգը և այն ոչ մեկէն, այլ ինչպէս մի ձեռք յանկարծ մի քանի խճեր ձգեց նրա կոկորդը: Նա խոխոաց և լռեց խեղդածի պէս:

Չար ժամին երգել կը լինի՞:
Բայց զափթիսաներն երևի այդպէս չէին մտածում, որովհետև նրանք հո-հո ծիծաղեցին այդ մեռնող երգի վերջին խոպոտ հնչունների վրայ:

Ժամը չար էր: Նրանք պահանջեցին աղուէսը. տիրացուն տւեց ամենայն հնազանդութեամբ և մինչև անգամ փորձեց ժպտալ, ինչպէս ժպտում է հոգեւարք մարդը մահուան սուտերը տեսնելիս:

- Դէ՛հ, գնա՛, գեա՛վուր:
- «Գեա՛վուրը» գնաց, այս անգամ իրօք ժպտաց, զարմանալով, որ բանն այսպէս վերջացաւ:
- Իրաւունք էլ ուներ զարմանալու:
- Կաց, կաց, կանչեցին նրան:
- Տիրացուն կանգ առաւ և ժպտաց:
- Կապադ էլ հանիր:
- Տիրացուն հանեց կապան, նաև արխալուղը:
- Արխալուղդ ինչո՞ւ հանեցիր, գեա՛վուր:
- Մեր աւետարանն ասել է, երբ կապադ պահանջեն, արխալուղդ էլ տուր:

Հալւո՛րը գիպած է, ասաց մի զափթի, և նրանք հո-հո ծիծաղեցին: Արանից լաւ գիւտ լինել չէր կարող, այս կիսախելագար ծերունին նրանց լաւ կարող էր դարձացնել:

— Հալւոր, որ այդպէս է, շապիկդ ինչո՞ւ չհանեցիր: Տիրացուն շապիկն էլ հանեց և մնաց մերկ:
Մտ վաթսուտ տարեկան բարձրահասակ այդ ծերունին կանգնած, էր այժմ մերկ և դողողում էր: Ալեխանն միւրսը լայն կրծքին փռած, իսկ երկայն մազերը հուժգու

ուսերին ցար ու ցրի տալին էին այդ մերկ մարդուն վերին անտիճանի յուզիչ տեսք: Անարգևած ծերունիներն էր այն, որ դողում էր դահիճների առաջ գողում էր երկկողմից, ամօթից, գողում էր նաև ցրտից, որովհետև երեկոյան առաջին մասնախուզի հետ լեռնային հովիտ փչում էր հա՛, փչում, ցրի էր բերում ծերունու միտքը, խաղում էր նրա մազերի հետ և սառստցնում նրա թաւոտ մարմինը:

Եւ այս պատկերը զարձացնում էր զսփթիաներին: Նրանք նայում էին և ծիծաղում: Ապա յանկարծ լռեցին և մտածկոտ դարձան: Յետոյ մի փոքր փսփսացին իրար հետ և անցան թակարդին:

- Էս թակարդից՝ բռնեցիւ աղուէսը:
- Էս թակարդից, էֆէնդիներ:
- Է, թակարդը քոնն է, որ աղուէսը տանում ես:
- Իմն է, էֆէնդիներ:
- Սուտ ես ասում, դու գողանում ես:
- Ասում ե՛ վկայ, որ իմն է, էֆէնդիներ:
- Է, ինչպէս ես բռնում, մի ցոյց տուր տեսները:

Տիրացուն կռնացաւ, վերցրեց թակարդը և բացատրում էր: Երբ նա երկու ձեռքը ներս տարաւ թակարդի այն մասը, որ բռնում է անզոյշ գազանի ոտը կամ պարանոցը, յանկարծ զսփթիաներից մէկը թափով յետ քաշեց գործիքի ոտքը և դժբախտ ծերունու երկու բազուկները մէկէն կաշկանդեցին: Նա սուսկալի կերպով ճշաց ցաւից: Նրա դրուժիւնն անտանելի դարձաւ: Ծեր աչքերից քամեցին արցունքի կաթիլները և ընկան վերաւոր բազուկների վրայ: Իզուր անցան իր աղաչանքները, նրան շագատեցին նրանք ծիծաղում էին, նրանք զարձանում էին: Նա փորձեց ոտներով արձակել ձեռները — իզուր, նա թըվիրտում էր վերաւոր գազանի պէս, ճչում էր ցաւից, իր միտն էր կրճտում ատամներով: Մերկ մարմնով գալարւում էր թակարդի հետ, աղաչում էր, արտասուում էր, իսկ զսփթիաները ծիծաղում էին անընդհատ: Տեսարանը շատ էր զարձալի նրանց համար:

Նրանք կրկին փսփսացին: Զոհի տանջանքները նրանց գազանութիւնը բորբոքում էր երևի, որովհետև մէկը մի վառ լուցկի յօտեցրեց ծերունու թաւ միտուքին, որ մի վայրկեանում բռնեց, լուսաւորելով սարսափից այլանդակաւ նրա դէմքը: Նա ստիպւած երեսի վրայ ընկաւ թափով և սկսեց հողերի մէջ տրորել դէմքը՝ փոթոթող բոցերը մարելու համար: Բայց նոյն ըսպէն ոճրածարաւ գազաններից մէկը սրով ծակեց նրա կողքը, երկրորդը նոյնն արեց, և սկսեց մի զարհուրելի մարտիրոսութիւն...

Արեան տեսքը կարծես կրկնապատկեց դահիճների եռանդը: Մարդկային արիւնը, այդ տաք կարմիր հեղուկը, կարծես հարբեցնում էր նրանց, և կուշտ զարձանալուց յետոյ՝ այժմ նրանք սպանում էին մենակ անտէր ձգւած ծերունուն զանդաղ դժոխային մահով: Զոհն այդ զգացո՛ւ նա գլորեց գետնին, դարձեալ մի քանի թաւալ տեց և երբ հասաւ լեռնային մի անդունդի շրթին, որ շատ հեռու չէր այնտեղից, ներքև գլորեց իր վերջին թափով մեռնելու կամ ապրելու յոյսով: Նա գլորւում էր հա գլորւում դէպի ձորի յատակը: Իսկ վերեւից դահիճները հռ-հռ ծիծաղում էին արիւնաթաթաւ այդ մտակոյտի վրայ, որ քարերի մէջ մերթ երևում էր, մերթ ծածկւում:

Նրան չհետեցին: Մութն ընկաւ, աստղերը մէկիկ-մէկիկ բաց արին իրենց աչքերը, վար նայեցին, տեսան մարդկային մտի այդ արիւնապատ գանգաւը և շարունակում էին թարթել նրա վրայ անհոգ ու անգիտակից: Երկինքը երբ է հետաքրքրել թէ ի՞նչ է կատարւում երկրում:

Որչափ ժամանակ ծերունին ուշագնաց մնաց ձորում, այդ չգիտէր նա, միայն երբ աչքերը բացեց, դեռ աստղերը պլպլում էին երկնքում, դեռ խաւարն իշխում էր աշխարհի վրայ, դեռ իր շուրջը տիրում էր սարսափը: Ձեռները թակարդում կաշկանդեւած, մարմինը վերաւոր, ուժասպառ՝ վերկենալը հեշտ չէր: Նա ողորեց, այս ու այն կողմ՝ ընկաւ, յենեց վերաւոր արմունկների վրայ և ոտքի կանգնեց: Այժմ պէտք էր քայլեր: Որքան ճանապարհ կար, երբ կը հասնի, և կը հասնի՝ արդեօք:

Նա քայլում էր: Այդ արիւնաթաթաւ, շարժուփշուր եղած մարմինը, խոցոտւած, ցաւերի բեռի տակ ընկճւած մարդը՝ քայլում էր խաւարում դէպի փրկութիւն, դէպի լոյս: Գիւղը դեռ հեռու էր, արեւը լուսաւոր, արշալոյսը չկար ու չկար: Երբ կը հասնի:

Շատ քայլեց... և յանկարծ կանգ առաւ:

Մեղմ՝ ինչպէս մրմունջ վշտացած կոյսի, և տխուր՝ ինչպէս հառաչանք զաւակները կորցրած մօր, հասնում էր նրա ականջին գիւղի եկեղեցու զանգակի ձայնը, որ հրաւիրում էր մարդկանց երկինք ուղղելու իրենց գոհութիւնը էլի՛ մի գիշերւայ խաղաղութեան համար: Ասել է՝ թէ գիւղը հեռու չէր: Ծերունին սիրտ առաւ և քայլում էր ու քայլում...

Մտայլ հոգեկան խաւարում, խորդ ու բորդ քարոտ ճանապարհով շարունակում էր քայլել տանջւած մարդը, քաշ տալով իր փշուած ոսկորները, իր ծուրկ-ծուրկ եղած միտք և մտածում էր, վաթսուս երկար տարիների խաղաղ կեանքի միակերպութիւնն այսօր անսպասելի և անողորմ կերպով աղմուկեց մի արիւնոտ փոթորկով: Մի օրում, մի քանի ժամում որքան ապրեց վաթսուս գարուններ բոլորած այդ ալեգարդ գլուխը...

Նա քայլում էր և մտածում, փորձը դառն էր, արիւնոտ, մտքերը վշտոտ ու մտայլ:

Արիւնն ո՛վ կապեց փրկութեան հետ...

Այնտեղ՝ գիւղի փողոցներում՝ յայտնում էին կռացած ծերեր, որոնք քայլում էին գաւազանով, չարասււտ կանայք, որոնք անցնում էին սուրբների պէս, երեսաներ, մեծ թէ փոքր, — ամէնքը, ամէնքը դիմում էին դէպի եկեղեցին: Զանգակը կանչում էր և իր զողանջիւնի հետ դէպի վեր, պիտի տանէր բազմութեան հառաչանքներն և աղօթքը:

Քանի՛ դարեր զողանջում է այդ զանգակը, քանի՛ դարեր տանջւած երկրից նա ձգւում է դէպի վեր:

Աղօթաւորները շատ էին եկեղեցում և ամէնքն աղօթում էին ծեր տիրացուի համար, որ դեռ չկար ու չկար: Ժամը դարձեալ տխուր էր, դասը դատարկ, ժամասացութիւնը անհամ: Միայն աղօթքն էր այս անգամ վշտոտ ու սրտագին: Եւ քաղում էր քահանան առաւօտեան երկար մաղթանքները և բազմութիւնն աղօթում էր լուռ, աղօթում էր աշխարհի համար, տիրացուի համար:

Քանի՛ դար է, ինչ աղօթում է այդ բազմութիւնը:

քանի՜ դար է նա սպասում է փրկիչ ձայնին։ Եւ, սպասած ձայնն՝ այսօր յանկարծ հնչեց եկեղեցում։
 — Աստուած, երկինքը, եկեղեցին, տեսէ՛ք... Քառասուն տարւայ բարեպաշտութեանս վարձք ձեզ եմ բերում այսօր... Այս է հատուցումը...

Բարձուփունը մի վայրկեան իրար անցաւ այդ ձայնից, ապա սաքսափած յետ-յետ քաշեց՝ եկեղեցու մէջ բաց թողնելով մի փոքրիկ հրապարակ, ուր ցցած էր մի մեզկ մաշկ, կամ աւելի շուտ՝ գերեզմանից դուրս փախած մի մեռել՝ սոսկալի տեսքով։

Տիրացուն էր... նա էր այդպէս խոսողը...

Բայց ո՞վ կարող էր հաւատարմեան մարմնը պատած էր արեան բոսորային շերտերով որոնք անցնում էին զանազան ուղղութեամբ՝ նողկալի զայդ կաշեկով այդ քրքրած մեի վրայ։ Երկու ձեռները դեռ թակարդի մէջ էին, որ նա բարձրացել էր վեր-վեր ուղղած դեպի սեղանը՝ բողբոջող շարժումով։ Մերուքը կիսով չափ խանձած ու այլանդակ, երեսի կաշին այրած, քաշքշած, մագերը ցաք ու ցրիւ փուած ճակատին և ուսերին՝ նա սոսկալի էր։ Մարդիկ յետ-յետ քաշեցին, կանայք չարսաւով ծածկեցին դեմքերը, երեսաները սաքսափով ձգեցին, քահանան լուրջ քարացած։

— Մարսափելն եմ այնպէս չէ՞, շարունակեց տիրացուն, այդ, սարսափելի... Թշառներ, քառասուն տարւայ աղօթքի, բարեպաշտութեան վարձն այս մարմնիս խոցերն են, այս արեան շերտերն են, այս ջարդած ոսկորները, այս քրքրած միսս է, այս բազուկներս վէրքերն են... Մարսափեցէ՛ք, խեղճ ողորմելիներ, և թող ձեզ հետ միասին դողան և սարսափեն եկեղեցին և Աստուած...

Շչկրած բազմութեան միջից հազիւ մէկը վերջապէս մտածեց, որ այդ թշառի ձեռները պէտք է դուրս հանել թակարդից։ Գող անցաւ բոլոր բազմութեան մարմնով ծերունու սոսկալի ճիւղից, երբ նրա երկու փշրած բազուկները դուրս քաշեցին թակարդից։

— Ասին՝ դժգոհաւ տուր, ես արեալուդս էլ տւի իրենց... չէ՞ որ քառասուն տարի այդ էր անել ինձ Աւետարանը, — շարունակեց տիրացուն։ Գլխիս մի հարեւած տւի, ես երեսս էլ դէմ արի. այդ էլ Աւետարանն էր անել։ Յետոյ միտուց կրակ տւին, յետոյ դանակով կաշիս էին խոցողում... Աւետարանը չէր անել, որ միտ ծակեկենցաւ չզգաս, ես էլ ցաւ զգացի, օ՛րհնչաբոսիցաւ, քարից ձգեցի ինձ և փախայ զամբիաների ձեռքից...

Բազմութիւնը հասկացաւ այժմ, թէ բանն ինչու մէ է։ Յաւերի աշխարհում շատ քիչ բան է հարկաւոր սարսափի մեծութիւնը չափեցու համար — երբեմն մի բառ, մի ճիշտ մի հառաչանք միայն...

Մի դիւրացի հանեց իր վերաբերուն և ձգեց տիրացուի վերաւոր մարմնի վրայ։

— Գարձեալ զգետտ, ինչու է հարկաւոր. էլի կը տանեն. սուց նա... Պատան բերէք ինձ, պատան, հայեր, ինձ հէնց պատանն է մեացել... Ով այսքան լուռ ու անտրտուն իր շապիկն ու արեալուդը տւել է դուշմանին, իր երեսը դէմ է արել նրա սպտակին, բռունցքի տակ ժպտացել է ինձ պէս, թող այնուհետեւ պատանով շրջի... Աւալմահ, հայեր, մեզ հէնց պատանն է մեացել, շապիկ ու արեալուդ շատ տւինք։ Սէք մեզ տանի, հողը մեր գլխին, տեղներս է, — սուց տիրացուն և թուլացած՝ իր ամբողջ հասակով գետին գլորեց, ինչպէս փոթորկով արմատախիլ եղած դարաւոր կաղնի։

Աղօթքը սառեց մարդկանց շրթունքին... Արտասալմար աչքերով նրանք նայում էին այս արհեստաթաւ, խոցողութեան գիպակն, այս վառած, խանձած դեմքին. նայում էին և մտածում

«Փրկու՛թիւնը որտեղից պիտի գայ»...

ՂԱՐԻԲ

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ԱՐԵՄՅԱՆ ԲՈՒՐՈՒ ստացած է՝
 Օր. Ե. 50 ֆրանց, Գ. 50 ֆր., Զ. 250, օր. Ս. 50, Ե. Ն. 50, օր. Ղ. 50, օր. Խ. 300, Գ. Ա. 25, Ա. Գ. 50, Մ. Ե. 200, Տ. 25, Փրէյտերզէն 372, օր. Լ. 10, Է. 10, օր. 4. Ա. 10, «Զանր» խ. 5, Բ. քաղաքէն Ե.-ի միջոցով 300, Եզիպտական Մ. Ե. 1. 40, Թ. Ե. 500, օր. 4. Ա. 3. 70, Ար. Փ. 10, Ռ. քաղաքէն Ա.-ի միջոցով 1590, Դ. Զ. 10, Ե. Ա. 10, Ռ. քաղաքի աշակերտական խմբէն 42. 50, Ե. Ա. 10. 60, Միւնիստրէն Գ. 4. 10, Զարէն Բ. քաղաքէն 10, Բ. քաղաքէն Մ.-ի միջոցով 263. 15, Երէրսէն Ն. 3. 10 ֆրանց: Գումար 4271 ֆր. 45 սանթ:

ՆԱԽԱՐԱՆՔԱՅՈՒ ԿՈՒՊՈՆՆԷՆ՝
 Նոր քաղաքի «Տարոն» խմբից 100 ուրբի, ԱՊԱՍՏԱՆԻ «Մամիկոնեան» խ. 47, «Արծրունացի» խ. 33, «Զարբ» խ. 63, նւերներ 6 ու Գումար 249 ուրբի:

ՎԻՍԱԿՈՒՄ «ՄԱՏ» ԿՈՒՊՈՆՆԷՆ՝
 Աղբիւր-Սեղոյ 4 դահեկան, Զարմայր 4, «Մօսին» խ. 10, Դաշոյն 5, Հոռանը 10, «Գախալան» խ. 10, «Մօսին» խ. 56 Հոսանք 15, Ատրճմանիկ 2, «Գամք» խ. 6, «Գախալան» խ. 10, «Արծի» խ. 30, Պարսատիկ 20, Կայծեր 10: Գումար 210 դահեկ.

ՅՈՒՍՈՒՄ ԿՆԵՐ. ԿՈՒՊՈՆՆԷՆ՝
 Ալօ (ապրիլ-դեկտ.) 45 դուրու, Կարօ (մայիս-օգոստ.) 40, Շախօ (ապրիլ-մարտ) 120, «Գայճակ» խ. 76, (ապրիլ-օգոստ.) 76, Ընծայ (ապրիլ-մարտ) 120, Արծի (ապրիլ-մարտ) 60, Աշօ (ապրիլ-մարտ) 60, ՄԿօ (ապրիլ-սեպտ.) 60, Սազօ (յուլիս-դեկտ.) 18, Լուսին (յուլիս-սեպտ.) 20, Բարսեհրօ (օգոստ-սեպտ.) 20, Մարկոս (հոկտ-նոյ.) 10, Սրկու եղբայր 4, Սիսթ շրջանակ Ս. 5, նւերներ Սուրբ Զատիկ 216, Երուսակացի 20, Ընծայէն 20, Կորպուլէն 108: Գումար 1021 դուրու:

ԲԱԿԱՍՆԱՆ ԿՆԵՐ. ԿՈՒՊՈՆՆԷՆ՝
 ՄԱՅԻՐՈՍ ԿՈՒՊՈՆՆԷՆ «Արամեան» խ. 20 լէվ, Հայուհեաց «Շաքէ» օճանտակ խ. 100, «Արծի» խ. 16. 80, Ա. լսարանի հասոյթ 5. 15, Բ. լսարանի հասոյթ 6. 70, Ս. 8. Գ. 4. 50, դարձեալ 3, «Սնուկ» խ. 30, «Արեւելեան» խ. 23, դարձեալ 32. 50, միճակահանութենէ վը 20. 50, Արարսից 150, Գ.-ի «Աժնուրաց» խ. 37. 55, Ս. քաղաքի նշխարութեան «Սեղոյ» խ. 33, Ս. քաղաքի «Փէրայի» խ. 20. 50, Ռ. քաղաքի «Սեղոյ» խմբէն նախապէս 112. 80, դարձեալ 57, Ղ. քաղաքի «Տուրիկ» խ. 30, Ս. քաղաքի «Նոր-Դար» խ. 56. 25, «Շաքէ» խ. 100, օր. 2.-ի խ. 7, Մ. Գ. 2 լէվ: Գումար 869. 76 լւիվ:

Տրած 4. 8. Դաշուհիգուլեանի ու Մալէզուսական Կոմիտէի ընդհանուր պէտքերի համար 10. 350 լէվ արժանի եւ 1,500 լէվ արծ. արծողութեանը ռազմավթերը:

Բալկանեան Ժամանակաւոր Կնդր. Կոմիտէն խնդրում է մեզ տուարբել հասնելաւ.

ՎԱՌՆԱՅՈՒ ՆԱԿՈՒՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ԶՏՊԱԳՐԱՆՈՒ ՀԱՇՅՆՆԵՐԸ
 Ղ. Մամիկոնեանէ (1897 օգոստ. 11) 103 անձամբ լէվ, Ա.-ի ծնունդը ներառուններէ (1897 օգոստ. 11) 39, Տեղական Տեղեանց Մամուծիցէ (1898 ապրիլ 3) 255, Կարանի աշխատող Ե.-ի ծնունդ (1898 ապրիլ 15) 10. 40, Տեղ. Էրզահ ծնունդ (1898 մայիս 16) 39, Վահան Մամիկոնեանէ նւեր (1898 յուն. 6) 20. 60, տեղ. Էրզահ ծնունդ (1898 յունիս 24) 9, Տեղ. Մասնաձուլէն (1899 օգոստ. 11) 253, տեղ. Էրզահ ծնունդ (1899 օգոստոս 11) 14, տեղ. Էրզահ ծնունդ (1899 հոկտ. 6) 3, տեղ. Էրզահ ծնունդ (1899 սեպտ. 7) 9 լէվ: Գումար 765 լւիվ:

ՀՈՍԱՆՁԱՅԷՆ՝ «Զորս Գումար» խ. 4 ստացակամով, Գեղամ 1 ֆր. 25 սանթ., Զարմայր 1 ֆր. 25 ս., Թորգոմ 1 ֆր. 25 ս., Պարոյր 1 ֆր. 25 ս., Ն. Գոյույունեան 2 ֆր.: Գումար 7 ֆրանց: